

УДК 364.446-053

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.3.4>

Андрій КАРКАЧ

старший викладач кафедри соціальної роботи та спеціальної освіти, Полтавський інститут економіки і права, вул. Монастирська, 6, Полтава, Україна, 36000

ORCID: 0000-0002-3959-0568

Тетяна СЕМИГІНА

докторка політичних наук, професорка, членкиня Національного агентства кваліфікацій, вул. Солом'янська, 1, Київ, Україна, 03035

Scopus-Author ID: 35776697500

ORCID: 0000-0001-5677-1785

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.3.4>

Бібліографічний опис статті: Каркач, А., Семигіна, Т. (2022). Зменшення цифрових розривів як складова соціальної роботи з літніми людьми. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 26–32, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.3.4>

ЗМЕНШЕННЯ ЦИФРОВИХ РОЗРИВІВ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛІТНІМИ ЛЮДЬМИ

Розвиток інформаційного суспільства спричинив появу цифрових розривів, які вважають свідченням цифрової нерівності та цифрового виключення.

Мета дослідження полягає в тому, щоб охарактеризувати специфіку використання цифрових технологій літніми людьми та визначити засоби цифрового наснаження людей цієї вікової групи. У дослідженні використана модифікована модель британської дослідниці Е. Хелсперс (2012), яка містить характеристики доступності цифрових ресурсів.

У межах дослідження було проведено опитування 407 клієнтів територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Подільського району м. Полтави, серед яких є і слухачі Університету третього віку. Аналіз відповідей респондентів дає підстави для виокремлення таких чинників цифрового розриву літніх людей, як: економічні, соціальні, технічні, інфраструктурні, мовний фактор, а також фактор знань, умінь та навичок (цифрових компетентностей), які мають різні ступені прояву.

У статті визначено, що соціальна робота з людьми похилого віку зі зменшення впливу цифрових розривів включає комплекс заходів, ініціатив, стратегій, що використовуються для подолання дії механізмів соціальної та цифрової ексклюзивності з метою забезпечення повноцінної участі індивідів літнього віку у житті мережевого суспільства.

Обґрунтовано доцільність використання інноваційного методу – підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів, задля зменшення впливу цифрових розривів на клієнтів літнього віку. Увагу зосереджено на застосуванні таких технологій у соціальній роботі з літніми людьми під час цифрової інклюзії, як кейс-менеджмент та групи взаємодопомоги, наголошено на важливості гармонійного поєднання індивідуальних та групових методів роботи.

У статті надано рекомендації щодо організації соціально-герогогічної роботи з літніми клієнтами територіального центру для цифрового наснаження.

Ключові слова: цифровий розрив, цифрова нерівність, цифрова компетентність, слухачі літнього віку, цифрове наснаження, підхід, орієнтований на сильні сторони.

Andrii KARKACH

Senior Lecturer at the Social Work and Special Education Department, Poltava Institute of Economics and Law, Monastirska str., 6, Poltava, Ukraine, 36000

ORCID: 0000-0002-3959-0568

Tetyana SEMIGINA

Doctor of Political Sciences, Professor, Member of National Qualifications Agency, Solomianska str., 1, Kyiv, Ukraine, 03035

Scopus-Author ID: 35776697500

ORCID: 0000-0001-5677-1785

DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.3.4>

To cite this article: Karkach, A., Semigina, T. (2022). Zmenschennya tsyfrovyykh rozryviv yak skladova sotsial'noyi roboty z litnimy lyud'my [Reducing digital divides as a component of social work with the elderly]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 26–32, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.3.4>

REDUCING DIGITAL DIVIDES AS A COMPONENT OF SOCIAL WORK WITH ELDERLY

The development of the information society has led to the emergence of digital divides, which are considered evidence of digital inequality and digital exclusion.

The objectives of the study is to characterize the specifics of the use of digital technologies by the elderly and to determine the means of digital empowerment of people of this age group. The study uses a modified model of the British researcher E. Helspers (2012), which includes the characteristics of the availability of digital resources.

Within the framework of the study, a survey was conducted of 407 clients of the territorial center of social service (provision of social services) of the Podilsky District of Poltava, among whom there are learners from so called the University of the Third Age. The analysis of respondents' answers provides grounds for distinguishing such factors of the digital divide of the elderly as: economic, social, technical, infrastructural, language factor, as well as the factor of knowledge, abilities and skills (digital competences), which have different degrees of manifestation.

The article defines that social work with the elderly to reduce the impact of digital divides. It should include a set of measures, initiatives, strategies used to overcome the effects of social and digital exclusivity mechanisms in order to ensure the full participation of elderly individuals in the life of the information society.

The expediency of using an innovative method – an approach focused on the strengths of clients, in order to reduce the impact of digital gaps on elderly clients is justified. Attention is focused on the application of such technologies in social work with the elderly during digital inclusion as case management and mutual help groups, the importance of a harmonious combination of individual and group work methods is emphasized.

The article provides recommendations on the organization of socio-geragogical work with elderly clients of the territorial center for digital equipment.

Key words: digital divide, digital inequality, digital competence, elderly learners, digital empowerment, strengths-based approach.

Актуальність проблеми. У ХХІ столітті дедалі більш значущою стає можливість доступу людини до комп'ютерів/смартфонів та мережі Інтернет. Цифрові технології та цифрові компетентності стають ключовими у забезпеченні ефективності участі та залучення людей в економічне, політичне та соціальне життя не тільки держави, а й світової спільноти в цілому. Пандемія COVID-19 лише посилила суспільну цифровізацію (Mathrani, Sarvesh & Umer, 2021).

Сучасні цифрові технології можна вважати багатофункціональними, такими, що проникають у всі сфери життя людини. Про це може свідчити широкий спектр цифрових технологій, наведений у вітчизняній Рамці цифрових компетентностей для громадян, а саме: соціальні медіа, мультимедіа, потокове відео, системи управління навчанням, цифрове музика, геолокацію, е-комерцію, безпілотні та мобільні технології, а також інтернет речей (ІОТ), роботизацію, кіберсистеми, штучний інтелект, великі дані, безпаперові технології, біометричні технології, адитивні технології (3Д-друк), хмарні та туманні обчислення, біометричні технології, технології ідентифікації, блокчейн, квантові технології тощо (Міністерство цифрової трансформації України, 2021).

Зрозуміло, що опанування такими технологіями становить виклик для багатьох осіб, зокрема для літніх людей (Friemel, 2016). Тому не дивно, що розвиток інформаційного суспільства спричинив появу феномена цифрового розриву (англ. – digital divide) (Hilbert, 2011, López Seguí, 2019). Ці розриви можна розглядати не тільки як свідчення цифрової нерівності (Силенко, 2006), а й цифрового виключення (Mori, 2011). Соціальна робота, яка покликана протидіяти соціальній нерівності та соціальному виключенню, повинна запропонувати методи та способи протидії явищу цифрових розривів, і це актуалізує потребу у вивченні очікувань людей похилого віку від користування цифровими технологіями, а також того, що набуло назву технологій цифрового наснаження (Kong, Wang & Lai, 2019).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми становлення та формування цифрового простору викликає обґрунтований інтерес у науковій спільноті. Однак, слід зауважити, що у закордонному академічному дискурсі не сформувалось єдиного визначення цифрового розриву, оскільки спектр трактування останнього досить широкий, про що свідчать такі пов'язані поняття, як цифрова інклюзія

(англ. – digital inclusion) (Sieck et al., 2021), цифрова участь (англ. – digital participation) (Tai et al., 2020), і цифрова доступність (англ. – digital accessibility, eAccessibility, computer accessibility) (Giannoumis, 2014). Частина цих науковців зводять поняття цифрового розриву до виключно володіння комп'ютером і можливістю виходу в мережу Інтернет.

Водночас окремі дослідники (López Seguí, 2019, Sieck et al., 2021) звертають увагу, що для літніх людей цифровий розрив зумовлюється не тільки відсутністю персонального комп'ютера або іншого цифрового пристрою, а також виходом в Інтернет, необхідно зважати й на цілий комплекс перешкод, насамперед на відсутність елементарного досвіду користування такими технологіями, у тому числі комп'ютерами та смартфонами. В Україні ці перешкоди, ці цифрові розриви пояснюють, зокрема, невисоким рівнем матеріального добробуту літніх людей, підтвердженням у соціологічних дослідженнях (Кухта, 2018).

Вітчизняні науковці (Денисюк та Маденова, 2019; **Житинська, 2014**) наголошують на тому, що протидія цифровому розриву стає важливим фактором інклюзії літніх людей у нові комунікативні практики, сприяє отриманню новітніх геронтоосвітніх послуг, засвоєнню сучасних знань та вмінь, осучасненню способів підтримки зв'язку з близькими на відстані та відкриває нові форми дозвілля та приємного проведення вільного часу.

Таким чином, аналіз закордонних та українських джерел засвідчує посилення інтересу науковців до питання використання цифрових технологій літніми людьми. Водночас у вітчизняному дискурсі бракує науково обґрунтованої інформації про технології соціальної роботи з літніми людьми, спрямовані на подолання цифрових розривів і протидії цифровій нерівності.

Мета дослідження – охарактеризувати специфіку використання цифрових технологій літніми людьми (на прикладі клієнтів територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Подільського району м. Полтави) та визначити засоби цифрового наснаження людей цієї вікової групи. У дослідженні використана модифікована модель британської дослідниці Е. Хелсперс (2012), яка містить чотири характеристики доступності цифрових ресурсів – економічну, культурну, соціальну та особисту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед, охарактеризуємо специфіку використання цифрових технологій літніми людьми. У межах дослідження нами у вересні-жовтні 2021 року було проведене опитування клієнтів територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Подільського району м. Полтави (n = 407 осіб, з них: 60–65 річних – 208 осіб (51%), у віці 66–70 років – 159 (39%), 71–75 річних – 32 (8%) і 76–82 років – 8 (2%) респондентів). Серед опитаних були і слухачі Університету третього віку, зокрема факультету інформаційних технологій.

Аналіз відповідей респондентів дає підстави для виокремлення таких чинників цифрового розриву літніх людей, як: економічні, соціальні, технічні, інфраструктурні, мовний фактор, а також фактор знань, умінь та навичок (цифрових компетентностей), котрі суголосні моделі Е. Хелсперс (2012).

Економічні чинники означають, перш за все, розрив у доступі до цифрових технологій, зумовлений рівнем доходу. Результати нашого дослідження засвідчують, що лише 59% респондентів мають вдома комп'ютер через неможливість його придбати (і це при тому, що багатоквартирні будинки або приватні, де клієнти мешкають, майже повністю охоплені волоконно-оптичними та телефонними лініями зв'язку).

Тут слушно пригадати ініціативу Президента України В. Зеленського, оголошену на початку лютого 2022 року, стосовно діджиталізації людей літнього віку – отримання від держави смартфона та пільгового тарифу на Інтернет (Синицька, 2022). На жаль, ця ідея не була реалізована – через початок російсько-української війни, але сподіваємося, що до ідеї забезпечення цифровими гаджетами справа ще дійде. Наразі для сучасної соціальної роботи постає завдання щодо необхідності навчання людей похилого віку використовувати технічні можливості смартфона не тільки на отримання та здійснення дзвінка. Тим самим значно скоротився б вплив економічного чинника на ступінь цифрового розриву серед клієнтів третього віку.

Технічні чинники доступу до цифрових технологій можна вважати штучно створеними перешкодами, які ранжують користувачів мережі Інтернет за різними ознаками, і які потенційно можуть використовуватися для посилення цифрового розриву. На сьогодніш-

ній день найчастіше використовуваними технологіями є: збір відомостей про звички та поведінку користувачів в Інтернеті за допомогою використання файлів cookie, а також формування контенту у відповідь на запит користувача залежно від його географічного положення (геотаргетинг). Навички оперування названими технологіями, зокрема знаннями щодо мінімізації їх впливу, володіють лише 12% опитаних.

Соціальні чинники – такі як стать, вік, національність, сімейний стан – набувають більшого значення при вирішенні економічних та інфраструктурних проблем з отриманням доступу цифрових технологій. Так, у багатьох розвинутих країнах світу доступ до мережі Інтернет перестав бути проблемою: працюють інтернет-кафе, у бібліотеках є вільний доступ до мережі Інтернет, багато громадських закладів надають безкоштовний wi-fi доступ тощо. І тут на першому плані саме соціальні чинники. Важливу роль у набутті нових цифрових навичок відіграє соціальне оточення, статус людини. І оскільки більшість цифрових компетентностей люди літнього віку здобувають завдяки неформальному навчанню, то саме соціальні зв'язки (місце навчання, друзі тощо) визначають ті соціальні контексти, які сприяють оволодінню навичками використання комп'ютерів, мережі Інтернет та різноманітних e-сервісів.

За результатами нашого опитування, у громадському просторі (публічні бібліотеки, поштові відділення, державні і комунальні установи), де доступ, як правило, є безкоштовним і кількість користувачів не обмежується, доступом до Інтернету користується 21% респондентів, за місцем навчання в Університеті третього віку, доступом до Інтернету користуються 42% опитаних, у торгово-розважальних закладах, Інтернет-кафе, готелях, ресторанах, залах очікування вокзалів, аеропортах, де користування є платним, послуговуються доступом до Інтернету лише 7%, а надають перевагу мобільному Інтернету 67% респондентів. Жінки частіше використовують додатки, пов'язані з освітою (51%), охороною здоров'я (72%) та e-комерцією (79%); Чоловіки частіше цікавляться новинним (83%), діловим (57%) та спортивним контентом (64%). Електронною поштою жінки користуються частіше, ніж чоловіки (54% і 28% відповідно).

У інформаційному суспільстві як, мабуть, ніколи раніше особлива увага приділяється інте-

лектуальній складовій, зокрема знанням, умінням та навичкам у сфері цифрових технологій.

Аналізуючи цей чинник, слід звернути увагу на те, що територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг) вже понад 10 років надають геронтоосвітні послуги у межах соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку».

Наше дослідження показало, що літні люди, котрі відвідують заняття з цифрових технологій, рідко бувають мотивовані професіоналізацією, підвищенням кваліфікації або продовженням трудової діяльності. Однак цифрова інтеріоризація стає для них важливою і навіть модною споживчою практикою (49%), що підтверджує сучасність літньої людини, дає можливість належати до референтної групи.

Оцінюючи вплив цифрових розривів на літніх людей, слід взяти до уваги той факт, що соціальне виключення (соціальна ексклюзія) представників цієї демографічної групи зумовлено, зокрема, втратою соціальних контактів, чому сприяє і втрата соціальної та фізичної активності. Літня людина, виключена із системи соціальної діяльності, зазнає перешкод у потребі самореалізації.

Робота зі зменшення впливу цифрових розривів включає комплекс заходів, ініціатив, стратегій, що використовуються для подолання дії механізмів соціальної та цифрової ексклюзивності з метою забезпечення повноцінної участі індивідів літнього віку у житті мережевого суспільства.

Зменшення впливу цифрових розривів можливо завдяки використанню підходу, орієнтованого на сильні сторони клієнтів (англ. – Strength-Based Perspective). Основною ідеєю у підході вважається ресурсорієнтованість клієнта: використання компетентностей та ресурсів клієнтів задля досягнення цілей (Semigina, 2019).

У нашому випадку це досить ефективна технологія, адже рівень e-тривожності (психологічний дискомфорт, страх перед незвичним, новим, незрозумілим), як засвідчило наше опитування, серед літніх людей сягає 67%.

Під час занять з набуття цифрових компетентностей соціальним працівникам-герогогам варто орієнтуватися на розуміння літніх клієнтів крізь призму їхніх унікальних сильних сторін та природної здатності особистості до розширення власних можливостей (Semigina, 2019).

При використанні під час опанування цифрових знань підходу, орієнтованого на сильні

сторони клієнтів літнього віку, ефективним видається фокусування на наступному:

1) надання позитивного контексту труднощам: сфокусування змісту труднощів на позитивний ракурс; позитивна ідентифікація своєї нової соціальної ролі у суспільстві; мінімізація та керування стресом; асиміляція поглядів на проблему, як таку, якою можна управляти; фасилітація під час процесу опанування новими компетентностями;

2) позитивне майбуття: навіювання позитивного сподівання; формування впевненості у власних ресурсах щодо подолання труднощів; зосередження на життєвому потенціалі та ресурсах особистості; наснаження соціальної активності та ініціативності; зміна ставлення до тих обставин, які людина похилого віку не може змінити.

Під час навчання цифровим компетентностям важливою вважають таку технологію соціальної роботи як кейс-менеджмент. Застосування цієї технології у процесі герогогічного супроводу клієнтів територіального центру обґрунтовано тим, що кейс-менеджмент одночасно спрямований і на вирішення психологічних, соціальних проблем клієнта та проблем з його здоров'ям, і на взаємодію з соціальним середовищем, у якому живе клієнт.

Також дієвою технологією цифрового наснаження під час набуття літніми людьми цифрових компетентностей виступають групи взаємодопомоги. Виступаючи фасилітатором, соціальний працівник-герогог допомагає об'єднатися клієнтам територіального центру, які опановують цифрові навички, для надання допомоги та емоційної підтримки один одному, обміну корисною інформацією, необхідною для розв'язання певних проблем та задоволення власних потреб. Члени груп взаємодопомоги зазвичай спираються на власний досвід у вирішенні конкретних проблем із використанням е-застосунків, програмного забезпечення тощо. Паралельно, члени таких навчальних груп літніх клієнтів соціального закладу надають практичну підтримку і побутову допомогу тим, хто відчуває труднощі.

Переваги територіального центру у застосуванні такого методу полягають в тому, що заняття зі здобуття знань з цифрових технологій проходять не у класичній формі аудиторного заняття, а поєднані, наприклад, з фіто- та ароматерапією, онлайн туризмом тощо. У навчальних групах взаємодопомоги немає ієрархічної структури, її членам (клієнтам територіального

центру) забезпечується максимальна участь у житті групи, яку вони залишають, коли хочуть.

Результати дослідження дають підстави виокремити кілька найбільш значних напрямів протидії цифровим розривам та цифрової інклюзії:

1. *Цифрові технології як чинник активізації соціальної взаємодії.* Інтернет надає можливості для взаємодії представників старшого покоління із родичами, знайомими, що особливо актуально у разі їхньої значної територіальної віддаленості. Налагоджуються емоційні трансферти. Даний фактор сприяє мінімізації почуття самотності, особливо в період, коли індивід змінює свій соціальний статус і гостро потребує формування нових каналів взаємодії замість втрачених.

2. *Можливість прояву активної життєвої позиції.* Використання цифрових технологій дозволяє людині похилого віку домогтися вирішення своїх життєвих проблем, відчутти власну значимість, знизити відчуття безсилля, безвиході у тій чи іншій ситуації. Освоєння хоча б елементарних навичок володіння цифровими технологіями дозволяє їм підвищити рівень самооцінки і, як наслідок, набути більшого психологічного комфорту.

3. *Підвищення якості життя.* Використання сучасних цифрових ресурсів дозволяє здійснювати он-лайн-платежі, отримувати послуги державних установ та громадських організацій у режимі он-лайн, брати участь у віртуальних спільнотах, мати оперативний доступ до різноманітної інформації. Усі ці можливості також є ресурсом для ресоціалізації літнього покоління в умовах інформаційного суспільства, що дозволяє активно використовувати можливості, що надаються новою реальністю.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження підтверджує, що в умовах інформаційного суспільства літні люди відчувають цифрову нерівність, мають потребу підвищувати свою цифрову грамотність і використовувати її як адаптаційний ресурс.

У спектрі технологій сучасної соціальної роботи з літніми людьми, спрямованих на скорочення величини цифрового розриву та недопущення його поглиблення, особливе місце належить підходу, орієнтованому на сильні сторони клієнтів, а також групам взаємодопомоги. Подальшого дослідження потребує адаптація цих технологій до українського контексту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Денисюк О. М., Маденова, Ю. В. *Організація дозвілля людей похилого віку в громадських та державних установах. Молодий вчений.* 2019. № 11. С. 897–902.
2. Житинська М. О. Освітнє середовище для людей похилого віку: перспективи та можливості розвитку в Україні. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика.* 2014. № 3–4. С. 12–19.
3. Кухта М. П. Соціальний потенціал людей старшого віку в Україні : монографія. Київ : КНУКіМ, 2018. 304 с.
4. Опис Рамки цифрових компетентностей для громадян України / Міністерство цифрової трансформації України, 2021. URL: <https://bit.ly/3a7IXu9>
5. Сіленко А. Цифрова нерівність як глобальна соціально-політична проблема. *Політичний менеджмент.* 2006. № 3. С. 51–61.
6. Синицька Д. Зеленський пообіцяв безкоштовні смартфони вакцинованим українцям старшим за 60 років. *Полтавщина*, 2022. 8 лютого. <https://poltava.to/news/64649/>
7. Friemel T.N. The digital divide has grown old: Determinants of a digital divide among seniors. *New Media & Society.* 2016. Vol. 18(2). P. 313–331.
8. Giannoumis G. A. Regulating Web Content: the nexus of legislation and performance standards in the United Kingdom and Norway. *Behavioral Sciences & the Law.* 2014. Vol. 32(1). P. 52–75.
9. Helsper E. J. A corresponding fields model for the links between social and digital exclusion: a corresponding fields model for digital exclusion. *Communication Theory.* 2012. Vol. 22. P. 403–426.
10. Hilbert M. The end justifies the definition: The manifold outlooks on the digital divide and their practical usefulness for policy-making. *Telecommunications Policy.* 2011. Vol. 35(8). P. 715–736.
11. Kong S. C., Wang Y. Q., & Lai M. Development and validation of an instrument for measuring digital empowerment of primary school students. *CompEd 2019: Proceedings of the ACM conference on global computing education* Association for Computing Machinery, Inc. 2019. P. 172–177. URL: <https://doi.org/10.1145/3300115.3309523>
12. López Seguí F. et al. An Intergenerational Information and Communications Technology Learning Project to Improve Digital Skills: User Satisfaction Evaluation. *JMIR Aging.* 2019. Vol. 2(2). DOI: 10.2196/13939
13. Mathrani A., Sarvesh T. & Umer R. Digital divide framework: online learning in developing countries during the COVID-19 lockdown, *Globalisation, Societies and Education*, 2021. DOI: 10.1080/14767724.2021.1981253
14. Mori C. K. Digital inclusion: are we all talking about the same thing? ICTs and sustainable solutions for the digital divide: theory and perspectives. New York : Information Science Reference, 2011. P. 45–64.
15. Semigina T. Development the strengths-based approaches in modern social work. *Paradigms of the Modern Educational Process: Opportunities and Challenges for Society.* Dallas : Primedia eLaunch LLS, 2019. P. 96–105.
16. Sieck C. J. et al. Digital inclusion as a social determinant of health. *NPJ Digital Medicine.* 2021. Vol. 4(1). P. 52. doi:10.1038/s41746-021-00413-8
17. Tai K.-T., Porumbescu G., Shon, J. Can e-participation stimulate offline citizen participation: an empirical test with practical implications. *Public Management Review.* 2020. Vol. 2(2). P. 278–296.

REFERENCES:

1. Denysyuk, O. M. & Madenova, Y. V. (2019). Orhanizatsiya dozvillya lyudey pokhyloho viku v hromads'kykh ta derzhavnykh ustanovakh [Organization of leisure time of elderly people in public and state institutions. A young scientist]. *Molodyy vchenyy.* 11. 897–902 [in Ukrainian].
2. Zhytynska, M. O. (2014). Osvitnye seredovyshe dlya lyudey pokhyloho viku: perspektyvy ta mozhlyvosti rozvytku v Ukrayini. *Sotsial'na robota v Ukrayini: teoriya i praktyka.* 3–4. 12–19. [in Ukrainian].
3. Kukhta, M. P. (2018). *Sotsial'nyy potentsial lyudey starshoho viku v Ukrayini* [Social potential of older people in Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Ministry of Digital Transformation of Ukraine (2021). *Opys Ramky tsyfrovyykh kompetentnostey dlya hromadyan Ukrayiny* [Description of the Framework of Digital Competences for Citizens of Ukraine]. <https://bit.ly/3a7IXu9> (in Ukrainian).
5. Silenko, A. (2006). Tsyfrova nerivnist' yak hlobal'na sotsial'no-politychna problema [Digital inequality as a global socio-political problem]. *Political management.* 3. 51–61 [in Ukrainian].
6. Synytska, D. (2022). Zelens'kyy poobitsyav bezkoshtovni smarthfony vaksynovanym ukrayintsyam starshym za 60 rokiv. [Zelensky promised free smartphones to vaccinated Ukrainians over 60 years old]. *Poltavshchyna.* Retrieved from: <https://poltava.to/news/64649/> [in Ukrainian].
7. Friemel, T. N. (2016). The digital divide has grown old: Determinants of a digital divide among seniors. *New Media & Society.* 18(2). 313–331.
8. Giannoumis, G. A. (2014). Regulating Web Content: the nexus of legislation and performance standards in the United Kingdom and Norway. *Behavioral Sciences & the Law.* 32(1). 52–75.

9. Helsper, E.J. (2012). A corresponding fields model for the links between social and digital exclusion: a corresponding fields model for digital exclusion. *Communication Theory*, 22, 403–426.
10. Hilbert, M. (2011). The end justifies the definition: The manifold outlooks on the digital divide and their practical usefulness for policy-making. *Telecommunications Policy*. 35(8). 715–736.
11. Kong, S. C., Wang, Y. Q., & Lai, M. (2019). Development and validation of an instrument for measuring digital empowerment of primary school students. In *CompEd 2019: Proceedings of the ACM conference on global computing education* (pp. 172–177). Association for Computing Machinery, Inc. Retrieved from: <https://doi.org/10.1145/3300115.3309523>
12. López Seguí, F. et al. (2019). An Intergenerational Information and Communications Technology Learning Project to Improve Digital Skills: User Satisfaction Evaluation. *JMIR Aging*. 2(2). doi: 10.2196/13939
13. Mathrani, A., Sarvesh, T. & Umer, R. (2021). Digital divide framework: online learning in developing countries during the COVID-19 lockdown, *Globalisation, Societies and Education*. doi: 10.1080/14767724.2021.1981253
14. Mori, C. K. (2011). Digital inclusion: are we all talking about the same thing? ICTs and sustainable solutions for the digital divide: theory and perspectives (pp. 45–64). New York : Information Science Reference.
15. Semigina, T. (2019). Development the strengths-based approaches in modern social work. *Paradigms of the Modern Educational Process: Opportunities and Challenges for Society* (pp. 96–105). Dallas: Primedia eLaunch LLS.
16. Sieck, C. J. et al. (2021). Digital inclusion as a social determinant of health". *NPJ Digital Medicine*. 4(1). 52. doi: 10.1038/s41746-021-00413-8
17. Tai K.-T., Porumbescu G., Shon, J. (2020). Can e-participation stimulate offline citizen participation: an empirical test with practical implications. *Public Management Review*. 2(2). 278–296.